

MEVLÂNA CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ'NİN MESNEVİSİ'NDE KONULARI ELE ALIŞ BIÇİMİ ve ÜSLÛBU

Kadir ÖZKÖSE*

Özet

Mevlâna Mesnevi isimli eserini birlik dükkânı olarak görmektedir. Eserinde hakikatin tercümanlığını gerçekleştirmektedir. Mevlâna, Mesnevi'de her kesimden insana hitap etmektedir. Aykırı misallerle hakikatlerin kötü roldeki kişilerin ağzından nakledilmesi üslubunu benimsediğini görmekteyiz. Mesnevi'de baştan sona o ayetlere telmihte bulunmakta ve ayetlerden ıktibasta bulunmaktadır. Kur'an kıssalarını insan benliği ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Tebliğimde ele almak istediğim Mevlâna'nın mesellere yaklaşırken sergilediği üslûp ve metotlardan bazılarını şu şekilde sıralayabilirim:

1. Görüşlerinin hadis kaynaklı olması
2. Döneminin inançlarını yerinde kullanması
3. Hadisleri tevil etmesi
4. Bir konunun içinde birbirine paralel birçok konudan bahsedilmesi
5. Makro daireden mikro daireye, mikrodan makroya geçiş yapması
6. İnsandan kâinata, kâinattan insana geçiş yapması
7. Konuların benlik dönüşümü ile bağlantılı olarak izah edilmesi
8. Mevlâna'nın mesajlarını remizlerin ve hikâye kahramanlarının lisanında gizlemesi
9. Tarihi olayların naklini değil hikayelerle ibret vermek istemesi
10. İslam büyüklerinin ağzından tasavvufi konularla ilgili meseleleri ifade etmesi
11. Kimi beyitleri Arapça söylemesi
12. Fars mitolojisini kullanması
13. İzahlarında metafora başvurması
14. Hiçbir görüşü mutlak olarak reddetmemesi
15. Vahdet sırlarını vermede kontrollü hareket etmesi
16. Kafiye endişesi ile şiir söylemekten kaçınması
17. Naz makamına uygun ifadeler kullanması
18. Bahsedilen soyut konuların anlaşılır kılınması için çoğunlukla müşahhas örnekler verilmesi
19. Hikâye içinde hikâye anlatımı
20. Mesnevi'deki üslûp dağınıklığı

Anahtar Kavramlar: Mevlâna, Mesnevi, Üslup.

STYLE OF RUMÎ IN HANDLING ISSUES IN MATHNEVI

Abstract

Mawlana Jalal ad-Din Rumî considers his work Mathnawi as a shop of unity. He made the interpretation of the truth in his Mathnawi. He talks to people from all walks of life in his work. We observe that Mawlana adopted a style in narrating truths from the aspect of the one in the bad role. Mawlana in Mathnawi was inspired by the verses in Qur'an and quotes from these verses in the whole of Mathnawi. He combines the stories in the Qur'an with the self of the human. Some of the styles and methods Mawlana adopted in approaching the issues in Mathnawi that will be examined in the article are listed below:

1. Opinions based on Hadith
2. Appropriate use of the beliefs of his period
3. His interpretation of the Hadiths
4. To mention many aspects of a subject parallel to each other under one topic

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, kadirozkoze60@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3977-3863.

I. Uluslararası Mevlâna Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu

5. Transition between macro and micro circles
6. Transition between human and the universe
7. Explanation of the issues regarding the self-conversion
8. Hiding the messages in the symbols and the languages of the heroes in stories
9. His passion to give lessons with stories not with the historical events
10. Expression of the Sufi issues from the aspect of the great characters of Islam
11. Some couplets stated in Arabic
12. Use of Persian Mythology
13. Use of metaphors in his explanations
14. Not absolute rejection of any idea
15. Controlled acts in expressing the secrets of Unity
16. Avoidance from telling poems with the concern of rhyme
17. Use of expressions appropriate for the state of Naz (love for Allah)
18. Use of concrete examples to appreciate abstract concepts
19. Telling stories within stories
20. Stylistic clutter in Mathnawi

Key Words: Mawlana, Mathnawi, Style.

Giriş

Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) düşüncesini Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) gibi düşünürlerden ayırt eden en önemli özellik, kullandığı anlatım dilidir. Mevlâna hikâye ve mesellerden özellikle *Mesnevi*'de çokça faydalanmaktadır. Bu yöntem Mevlâna'ya düşüncelerini geniş kitlelere ulaştırma başarısını sağlamıştır. *Mesnevi*'de yer alan bu hikâyeler çok farklı kaynaklardan derlenmiş hikâyelerdir. Ancak Mevlâna bu hikâyeleri hiçbir zaman bir hikâye olarak ele almaz. Her hikâye Mevlâna için bir düşüncenin anlatılacağı bir araç ve malzemeden ibarettir¹.

Mesajlarını remizlerin ve hikâye kahramanlarının lisanında gizleyen Mevlâna, *Mesnevi*'nin üslûbu gereği, tasavvufî konuları doğrudan izah etmek yerine, çoğu zaman mesajlarını remizlerin ve hikâye kahramanlarının lisanında gizlemektedir. Mevlâna çevresindekilere rehberlik etmek arzusuyla ahlâkî ve didaktik gayeyi sürekli önde tutmaktadır. Tasavvufun derin mevzularının muhataplarınca anlaşılma endişesi, Mevlâna'yı bu tür izahları bir noktada kesmeye sevk eder. Bu yüzden ele aldığı bahisleri hikâye ve remizlerle bir anlam sarmalı hâlinde anlatır².

Hikâyesini anlatırken zaman zaman araya giren Mevlâna, anlattığı hikâyenin arasında birçok farklı konulardan bahsetmektedir. Örneğin tûtî hikâyesinde (b. I/1615-1643) sözden, dinlemekten, gözyaşından, halvetten, tövbeden, aklıktan ve helal lokmadan bahsetmektedir.

Mevlânâ'nın *Mesnevi*'deki esas amacı tarihî vakaların naklini gerçekleştirmek değil, birtakım kıssalar yoluyla ibretler vermektir. Örneğin taassup yüzünden Hristiyanları öldüren yahudi padişahın hikâyesinde Mevlâna, Zûnivâs-ı Hımyerî'nin olayından bahseder.³ Hikâyede bahsi geçen yahudinin ateşte yandığını söyler. Tarihî olarak ise Zûnivâs-ı Hımyerî'nin Habeşlilerle gerçekleştirdiği bir muharebede yenilmesi üzerine atını denize sürerek intihar ettiği bilinmektedir. Netice helak olduktan sonra, Mevlâna suda boğulmakla ateşte yanmak arasında bir fark görmemektedir⁴. *Mesnevi*'de anlatım üslubunu ana hatlarıyla şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Ayetlere Telmihte Bulunması

Mevlâna'nın *Mesnevi*'indeki en çok başvurduğu yöntem, Kur'an ayetlerine sıklıkla telmihte bulunmasıdır. Örneğin hemen *Mesnevi*'nin başında;

¹ Ekrem Demirli, *Tasavvufun Altın Çağı Konevî ve Takipçileri*, İstanbul 2015, s. 43-44.

² Osman Nuri Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kâmil*, İstanbul 2011, s. 345.

³ "Nitekim o anda alevler kırk arşın yükselip halkalandı ve bütün Yahudileri kuşattı ve yaktı." Bk. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevi*, I, (çev. Veled İzbudak, haz. Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara 1998, b. 873.

⁴ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevi*, II, Konya 1963, s. 503.

- 640-641. beyitlerdeki illiyyûn ve siccîn kelimelerinde olduğu gibi Mutaffifin 63/7. âyetine⁵,
873. beyitte Burûc, 85/10. âyetine,
874. beyitte Enbiya 21/98. âyet-i kerimesine,
877. beyitte Karia 101/1-11 âyetlerine,
882. beyitte Fâtır 35/10,
1709-1710. beyitlerde Beled 90/1-4. âyetlerine işarette bulunmaktadır.

Ayetleri, özellikle kelime ve cümle anlamlarını kullanarak Mesnevi'deki konuya uygun olarak görüşlerini delillendirmede istişhad eder. Örneğin tefsir usulünde nesh ile ilgili olan Bakara, 2/106. âyetini evliyanın tabiattaki sebepliliği değiştirebilecek kudrete sahip olduğunu anlatabilmek üzere istişhad eder. 1673. beyitte Mu'minûn suresinin 110. âyetindeki لئلا يفتخروا بكم ifadesini iktibas eder. Bu âyetdeki benim zikrimi unutturduklarım kısmı aslında müminlerle alay edenler için söylenmesine rağmen Mevlâna, âyetin bu kısmını siyak ve sibaktan ayrı olarak evliyanın düşünceleri unutturma ve değiştirme kudretine delil olarak zikreder. Ayetlerin tasavvufi doğrultuda tefsirine ehemmiyet veren Mevlâna, 2656. beyitte Allah'ın gönüllerde aranması gerektiğine delil olarak, Fecr suresinin 27-30. âyetlerindeki “kullarımın arasına gir” bölümünü iktibas eder. “Kullarımın arasına gir” ifadesinin, “gönüllerine gir” demek olduğunu beyan eder. Bunu yapanın daha dünyadayken Allah'ı görme cennetini elde etmiş olduğundan bahseder.

Hız. İbrahim'i ateşin yakmaması mucizesini hepimizin sıradan hayatıyla ilintileyerek yorumlaması Mevlâna'nın mucizeleri ve Kur'an kıssalarını insanın sülûk sürecindeki seyriyle bir şekilde insan benliği ile ilişkilendirerek izah etmesi onun üslûbunun bir özelliği olarak zikredilebilir. Kur'an'daki kıssaların insanın manevi gelişimiyle iribatlandırılmasına örnek olarak İsa nefesiyle kemâlât ilişkisi zikredilebilir: “*Su ile toprak İsa (a.s.)'ın nefesinden feyz alınca, kol kanat açtı, bir kuş olup uçtu. Senin Hakk'ı tesbih edişin, aslında sudan ve topraktan yaratılmış vücudunun bir buharı, bir nefesidir. Ancak, bu nefes gönülden gelince, cennet kuşu gibi kanatlanır, yükselir.*”⁶

2) Görüşlerinin Hadis Kaynaklı Olması

Mevlâna'nın Mesnevi'de sıklıkla kullandığı ikinci önemli hususiyet görüşlerini hadis kaynaklı kılmaya çalışmasıdır. Onun hadisleri “*Önce selam sonra kelam der*” (b.1427) beytinde olduğu gibi tam metniyle naklettiği gibi, bazen de hadisleri mefhum olarak aktardığı görülmektedir. Bunun bir örneğini şu şekilde sunabiliriz: “*Peygamber Efendimiz buyurdu ki: “Ey cesur talip, aklını başına al da matlûbiyet derecesine ulaşan erlerle inada ve iddiaya kalkışma.”*”⁷

Mevlâna, ele aldığı hadisleri veya kimi olayları yer yer tevil ederek, onlara değişik anlamlar yüklemeye çalışır ve onları tasavvufi görüşlerini anlatmak için kullanır. Peygamber Efendimizin kabristandan gelişini ve yağmur olayını anlatması, bunu ilahi rahmetin inişi şeklinde yorumlaması konunun en bariz örneğidir. Şöyle ki:

“*Peygamber Efendimiz, mezarlıktan dönünce Hz. Âişe-i Sıddıka'nın yanına vararak onunla konuşmaya başladı. Hz. Âişe'nin gözü Peygamberimizin yüzüne ilişince, önüne doğru eğildi, elini üstüne sürdü. Mübarek sarığına, yüzüne, saçlarına, yenine, yakasına, göğsüne, kollarına elini sürdü. Peygamber Efendimiz; ‘Böyle acele acele ne arıyorsun?’ diye sordu. O da: ‘Bugün hava bulutlu idi, yağmur yağmıştı. Elbisende bir ıslaklık arıyorum. Fakat ne tuhaf şey! Hiçbir ıslaklık bulamıyorum.’ dedi. Hz. Peygamber; ‘O sırada başına ne örtmüştün? Başörtün ne idi?’ diye sordu. Hz. Âişe de; ‘Senin şalını örtmüştüm.’ diye cevap verdi. Peygamber Efendimiz de buyurdu ki: ‘Ey gönlü tertemiz olan Âişe, Allah bu yüzden senin pak olan gözüne gayb yağmurunu göstermiş. O senin gördüğün yağmur, bu gökyüzündeki buluttan değildir. O başka buluttan, başka göktendir.’*”⁸

Özetle Mevlâna, hadisçilerin gösterdiği türden bir sıhhat endişesi gütmemiştir. Mefhum olarak genel konu bütünlüğüne uygun olan ve hadis diye nakledilen, sıhhati zayıf olan sözleri aktarmada bir

⁵ “Kâfirler, ‘siccîn’ cinsinden oldukları, cehennemden karanlık bölgelerinden geldikleri için, dünya zindanından hoşlanırlar. Peygamberler ise ‘illiyyin’ cinsinden, cennetin en yüksek makamından oldukları için can ve gönül illiyyinine gittiler.” Bk. Mevlâna, Mesnevî, I, b. 640-641.

⁶ Mevlâna, Mesnevî, I, b. 865-866.

⁷ Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1605.

⁸ Mevlâna, Mesnevî, I, b. 2027-2034.

beis görmemiştir. Onun nezdinde önemli olan konu bütünlüğüne uygunluktur. Vermek istediği mesajın anlamına vurgu yapan rivayetleri kullanmıştır.

3) Döneminin İnançlarını Yerinde Kullanması

Mevlâna'nın eserinde sıklıkla başvurduğu üçüncü önemli yöntem kendi görüşlerini izahta döneminin inançlarını çok iyi kullanmasıdır. Örneğin burçların, yani gök cisimlerinin insanı etkilemesinden hareketle Peygamber Efendimize ait Muhammedî nurun insanlığı nasıl etkileyeceği anlatılmaktadır. Aslında burada amaç, burçlarla ilgili inancın verilmesi değil, seçkin ve faziletli bir şahsa karşı duyulan sevgi ve muhabbetin insanı yücelteceği fikridir.

4) Hikâye Üslubu

Mevlâna'nın üslubunda dikkat çeken dördüncü hususiyet, kimseyi açıkça kırıp incitmemek için söyleneceklerin bir misal veya hikâye içinde anlatılmasıdır. O bu üslubunu Peygamber Efendimizin sünnetinden mühlhem olarak uyguladığını söylemektedir⁹.

Mevlâna'nın Hikâye Anlatmaktan Maksadı

Mevlâna, hikâyeleri anlatmaktan maksadının hikâye nakletme olmadığını belirtir. Anlattığı bütün hikâyeleri bir mesaj aktarma gayesiyle aktardığını dile getirir¹⁰.

Bütüncül Yaklaşım

Mevlâna kendi görüşlerini Mesnevî'nin bazı hikâye kahramanlarının ağzından çok usta bir hikâyecilikle savunur. Bu görüşler, Mevlâna'ya ait olup olmadığını anlayabilmek için bütüncül yaklaşım sergilemek gerekmektedir. Olaylara bütüncül değil de parçacı bir yaklaşımla bakılacak olursa anlamak son derece zordur. Arslan-av hayvanları, Azrail ve adam hikâyesi bunun bir örneğidir. Bu yüzden Mevlâna'nın görüşlerinin anlaşılmasında bu bütüncül yaklaşım son derece önemlidir.

İzahlarında Metaforik Anlatım

Teşbih ve metafor kullanmadaki isabetli ve çarpıcı seçimlerde bulunan Mevlâna¹¹, kötü bir huy olan kibir ve böbürlenmenin fakir bir kimsede daha da kötü durduğunu anlatmak için kibri soğuk bir günde ıslak bir paltonun giyilmesine benzetmektedir¹².

Hikâye Kahramanları

Mevlâna, İslâm büyüklerini tasavvufî fikirlerin aktarımında birer kahraman olarak kullanmaktadır. Örneğin, mürşitle müridi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini Hz. Ömer ile Rum elçisi kıssasında¹³ Hz. Ömer'in ağzından aktarmaktadır¹⁴.

Hikâyelerde konuşturulan karşıt tarafların görüşlerini Mevlâna, kendi ağzlarından, gidebildiği yere kadar, tafsilatlı ve objektif bir şekilde aktarmaktadır. Bu anlatım çerçevesinde Mevlâna, çoğunlukla kendi görüşünü açıklamayarak anlatılanlardan okuyucunun bir çıkarım yapmasını beklemektedir.¹⁵ Örneğin yoksul Arap bedevinin hikâyesinde fakr ve tevekkülün ihtiyarî veya ızdırarî oluşuna dair bedevi ile karısının görüşlerini ele almaktadır¹⁶.

İslam Büyüklerinin Ağzından Tasavvufî Konularla İlgili Meseleleri İfade Etmesi

Mevlâna tasavvufî konuları birer hikâye aracılığıyla anlatır. Bu anlatılarda önemli olan, tarihî olayın gerçekte vuku bulup bulmadığına ilişkin tarihi gerçekliğinden ziyade bu hikâye vasıtasıyla ifade edilen mesajlardır. Dolayısıyla Mevlâna, kimi tarihi olayları kendi sanat ve dünya görüşü çerçevesinde

⁹ Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1053.

¹⁰ "Bu zor bahsin açıklanmasını kısa kes, başka konuya dön. Allah, her şeysin doğrusunu daha iyi bilir. Ey dostlar! Biz yine papağana, tacire ve Hindistan'a dair hikâyemize gelelim. Tacir, götüreceği haberi alıp selam iletmeye söz verdi." Bk. Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1584-1586.

¹¹ Kadir Özköse, *Fakr Saltanatı*, İstanbul 2019, s. 60.

¹² "Kibir, çirkin bir şeydir. Fakat dilencilerin kibri, daha çirkindir. Bu hal, kış mevsiminde, karlı bir günde ıslak elbise giymeye benzer." Bk. Mevlâna, Mesnevî, I, b. 2318.

¹³ "Hz. Ömer dışı yabancı gibi görünen o elçiyi, manen uyanık ve dost buldu. Onun ruhunun ilâhî sırlara talip olduğunu anladı. O, bir insan-ı kâmil idi. Elçiye hakikati öğretmeği çok arzu ediyordu. Yolcu çevik idi. At da kapıda hazır. O mürşid, onun irşada kabiliyetli olduğunu gördü de tertemiz gönlüne irfan ve tevhid tohumunu ekti." Bk. Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1443-1445.

¹⁴ Kadir Özköse, *Mürid ve Mürşid İlişkisi*, İstanbul 2019, s. 61.

¹⁵ Özköse, *Fakr Saltanatı*, s. 32.

¹⁶ "Kocası dedi ki: 'Ne zamana kadar gelir arayacaksın? Ekin isteyeceksin? Zaten ömrümüzden ne kaldı ki? Çoğu geçti, gitti.'" Bk. Mevlâna, Mesnevî, I, b. 2288.

ele alır. Her şeyden önce Mesnevî, döneminin güçlü bir sanat eseridir. Mevlâna da bir sanatçı olarak bu tarihi olayları kendi zihnindeki görüşler doğrultusunda uyarlamaya çalışır¹⁷. Rum elçisinin Hz. Ömer'i araması ve Ömer'in ağzından ruhun menzillerini söylemesi onun anlatım tarzı örneğidir¹⁸.

Hakikatlerin Kötü Roldeki Kişilerin Ağzından Nakledilmesi

Üslubu gereği Mevlâna, tasavvufî hakikatleri kimi zaman hikâyelerde yer alan kötü roldeki kişilerin ağzından söyletmektedir. Örneğin ölmeden önce ölüm deneyimi ile yaşanacak manevî tecrübeyi batıl bir iş yapan vezirin lisanından şöyle söyletmektedir.

“Şehvet duygusunun kulağına pamuk tıkayınız. Yâni, süflî, aşağı duygulara ait sesleri duyan, şu görünen baş kulağınızı sağır hale getiriniz ki, can kulağınız açılınsın da Hak'ın, hakikatın sesini duyabilesiniz. Gözünüzden de dünya sevgisi bağını kaldırıp atınız...”

Aslında şu görünen baş kulağımız, can kulağımızın pamuk tıkacıdır. Bu sebeptendir ki baş kulağımız tıkanmadıkça, can kulağımız sağır olarak kalacaktır.

Neşsanî duygulardan uzak, adeta duygusuz kalın, sağır olun, düşüncesiz bir hâle geliniz ki Hakk'ın; 'Rabbine dön' hitabını işitebilesiniz.”¹⁹

Vahdet penceresinden bakan Mevlâna kimi zaman Firavunu konuşturur ve onun ağzından Allah'a yakarır ve der ki:

“Balta senindir, o güç kuvvet hakkı için kerem buyur da şu eğrilikleri Sen doğrult.”²⁰

Mesnevî'deki Üslup Dağınıklığı

Mevlâna bedevî ile karısının hikâyesi örneğinde olduğu üzere daldan dala konmaya, konudan konuya geçmeye ve farklı terennümleri dile getirmeye çalışmaktadır. Aşk, cezbe ve irfan konuları devreye girince hikâyenin ne başı ne sonu kalmaktadır. Aşkın ölçü tanımaz tabiatı Mevlâna'da değişkenlik ruhunu harekete geçirmektedir. Onun derdi hikâyecilik veya sanat icra etmek değildir. O aşkın tercümanı ve hakikatın sevdalısı bir aşk sultanıdır. Onun hikâyelerinde konu konuyu açmakta, hikâyenin gelişim süreci farklı mecralara taşınmaktadır. Ne kadar detaylandırırsa ve örneklendirse de muhatapları ancak kabiliyetleri oranında anlayabilmektedir. İstidadı bulunmayanlar yargılamaya kalkışır. Vahdet dükkânı olan Mesnevî'den kendilerince farklı atmosferler peyda etmeye kalkışır²¹. Bu bağlamda Mevlâna, okuyucusunu samimiyet, içtenlik, susuzluk ve iştihak ruhuna bürünmeye davet etmektedir. Kendisini bu haliyle kabul etmelerini istiyor²².

Mevlâna Mesnevî hikâyelerini parça parça anlatmak durumunda kaldığından bahseder. Allah'ın sıfatları ile âşıkların hâllerinde baş ve sonun bulunmayışı yüzünden Mesnevî'de anlatılan hikâyelerde de baş ve sonun bulunmadığını dile getirir. *Mesnevî* hikâyelerinin bir kayıt ve sınırlamaya tabi tutulmadığını ifade eder. Mesnevî'yi vahdet dükkânı olarak tanımlayan Mevlâna, orada el-Vahid'den başka ne görürsen o puttur, der. O halde Mesnevî'deki bahislerin ruhu vahdettir. Vahdet ise ezeli ve ebedidir. Vahdet, her an başka türlü zuhur eder. Vahdetin tecellisinde kayıtlanma olmadığı gibi, ondan bahseden bir kitapta da birtakım kayıtlara riayet şartı aranmaz. Mesnevî'deki bu üslup dağınıklığı ve bir konudan diğerine atlanma nedeni, vahdetin her an farklı tecellide bulunmasıdır. Bu farklılığa örnek olmak üzere, Mesnevî'ye sair kitaplar gibi bir dibace ile başlanılmamıştır. Birinci cildin mukaddimesi de cildin tamamlanmasından sonra konulmuştur. Yine altıncı ciltteki Şehzadeler hikâyesi bitirilmemiş, bu hikâye Sultan Veled tarafından bir hatime ile tamamlanmıştır. Bu beyitlerde de Mevlâna, vahdetin tecelliyatına kayıt olmadığı gibi vahdet kitabı olan Mesnevî'nin muhteviyatına da nihayet yoktur, der. Yine Mevlâna *“sazlıklar kalem, denizler mürekkep olsa da onlarla yazılsa Mesnevî'nin hitam bulmasına imkân yoktur”* ifadesinde bulunur. Hikâyeler arasında gidiş ve gelişlerin olmasını, sûfinin kerr u fer sahibi olmasına bağlar. Sûfinin ibnü'l-vakt ve telvin sahibi oluşuna atıfta

¹⁷ Özköse, *Mürîd ve Mürşid İlişkisi*, s. 52.

¹⁸ “Hz. Ömer elçiye, can menzillerinden haber verdi ve ruhun yolculuklarından bahsetti.” Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 1439.

¹⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 566-568.

²⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 2459.

²¹ Özköse, *Fakr Saltanatı*, s. 444.

²² “Bu hikâye âşıkların düşüncesi gibi, başsız ayaksız karmakarışık anlatıldı. Bu sözün başlangıcı yok, ta ezeldendir. Sonsuzdur, hududu ebediyet... Hatta her damlası, bir baksan şu gibidir. Hem baş ve ayaktır hem de değil (bunlar olmadan da koşar). Allah saklasın, bunu masal sanma. Bizim hâlimizdir. İnsanların hikâyesidir.” Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 2897-2900.

bulunarak, ibnü'l-vakt olan sūfinin geçmiş ve gelecekle ilgilenmediğini, anın gereğine göre hareket ettiğini, bunun da Mesnevî'deki üsluba yansıdığını belirtir²³.

Hikâye İçinde Hikâye Anlatımı

Bazen Mevlâna bir hikâye içinde, o hikâyenin kahramanlarının ağzından bir başka hikâye anlatır. Azrail ve canını alacağı adam ile ilgili anlatılan hikâyeye, av hayvanları ve aslan hikâyesinin ortasında anlatılmaktadır.

5) İnsandan Kâinata, Kâinattan İnsana Geçiş Yapılması

Mevlâna'ya özgü üslubun dikkat çeken bir diğer yönü, sıklıkla insandan kainata, kainattan insana geçiş yapmasıdır. Mevlâna'ya göre varlıklar her an ademden vücuda gelmektedir. İnsan geceleyin uyuyunca tüm bilgi ve düşünceleri yok olmaktadır. İnsanın tüm düşünceleri ve uyanıklığı bir esrar denizine gömülüyor. Göz görmez, kulak duymaz, burun koku almaz, damak tat almaz hale geliyor. Fakat sabah olup uyanınca tüm his ve bilgi birikimleri geri gelmektedir. Yani yokluktan varlığa, görünmezlikten görünürlüğe ve karanlıktan aydınlığa avdet etmektedir.

Aynı şekilde sonbahar mevsiminde ağaçların yaprakları sararmakta, dökülmekte, dalları çıplak hale gelmekte, gül bahçelerinde bülbüllerin yerine siyahlar giyinmiş kargaların sayhaları yükselmektedir. Fakat ilkbahar mevsiminde Allah'ın emriyle ağaçlarda yeşillenme gerçekleşmektedir. Daha önce dökülmüş olan yaprakların yerine yenileri çıkmakta, kurumuş otların yerine yenileri bitmektedir. Dolayısıyla toprak yeniden canlanmaktadır.²⁴

Âfâkî âlemde böyle olduğu gibi enfûsî âlemde de benzeri gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ademden vücuda, vücuttan ademe gidiş sadece haricî âlemde değil iç dünyamızda da gerçekleşmektedir²⁵.

İnsan gönlü neşe ve kederlerin yumağıdır. İnsan gönlünde doğan neşe, sevinç, safa, salih amel ve güzel düşünceler ilkbahara, insan gönlünde yerleşen keder, hüznün, kötülük, günah ve felaketler sonbahara benzetilmektedir. Havf ve reca, kabz ve bast, celal ve cemel, heybet ve üns gibi seyr u sülûk mertebeleri ilkbahar ve sonbahar gibi birbirine mukabildir.

Salike hitap eden Mevlâna, dünyevî hatıralardan vazgeçip gönül bağını ilahi marifet goncaları, gülleri, fesleğenleri ve yaseminleri ile yemyeşil, taze ve temiz kılmasını istemektedir²⁶.

Hikmet ve tefekkür yapraklarının sıklığı gönül dalını gizler. Güzellik gülleri açıp maarif sümbülleri ile birlikte bol çiçek verince akıl, bu çiçeklerle örtülü kalır. İşte insan böylesi bir çiçek bahçesindedir. Bu bahçede ruh ferahlar, gönüller ilahi aşkın coşkuluğuyla dolar. Bu bahçede ilahiler söyleyen ve en büyük sırları destanlar gibi terennüm eden irfan bülbülleri de bulunmaktadır. Bunlar tarikat yolunda mesafeler almış Hak dostlarıdır. Onları dinleyen ruhlar, türlü nükteler, güzel sözler ve güzel seslerle dolar²⁷.

Mesnevi beyitlerinde Mevlâna mikro âlemle ile makro âlem arasında mukayeseler yapmaktadır. Örneğin nefes alıp vermelerimizi suyun yavaş yavaş buharlaşarak aslına dönmesine benzeten Mevlâna, insan ile dünyadaki suyun deveranı arasında bir mukayese yapılmaktadır²⁸.

²³ Özköse, *Fakr Saltanatı*, s. 445-446.

²⁴ "Sonbahar gelince, o yüz binlerce dal, o yüz binlerce yaprak, bozguna uğrar da ölüm denizine batar gider. Siyahlar giyinmiş kargalar, ölümlere ağlayan kadınlar gibi, solmuş, perişan olmuş gül bahçesinde, yeşilliklerin yok oluşuna ağlar dururlar. Tekrar varlık âleminin sultanından, yokluğa; 'Yutmuş olduğun şeyleri geri ver.' diye ferman gelir. Ey kara ölüm, bitkilerden, şifa verici köklerden, yapraklardan, neyi yemiş isen, onları geri ver, diye buyrulur. Ey kardeş, bir an için olsun aklını başına al da düşün ki, sende senin varlığında da kâinata olduğu gibi her an, hazan ve bahar halleri vardır. Gönül bahçesinin yemyeşil, ter ü taze goncalarla, güllerle, serviler ve yaseminlerle dolu olduğunu gör. Fikir meyvelerinin, söz yapraklarının çokluğundan gönül dalı görünmez oldu. Marifet gülü ve sevgi reyhanının sık oluşundan akıl ovası, anlayış köşkü gizli kaldı." Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 1892-1898.

²⁵ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, III, s. 947.

²⁶ A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, I, (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı), İstanbul 2004, s. 572.

²⁷ Kadir Özköse, *Can Kuşu*, İstanbul 2019, s. 309-310.

²⁸ "Anneler nasıl çocuklarını ararlarsa, asıllar da ferî'leri öylece talep eder. Su, havuz içinde mahbus gibidir. Fakat, rüzgâr onu emer, yukarı çeker, alır. Çünkü su da rüzgâr gibi dört unsurdan biridir. Rüzgâr, o suyu azar azar alır, ta madenine kadar götürür. Onu hapisten kurtarır, sen bu hali, bu gidişi, tikenışı göremezsin. Bizim alıp verdiğimiz bu nefesler de bizim canlarımızı, tıpkı onun gibi azar azar dünya hapishanesinden çalar götürür." Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 878-881.

Su ve ateşi anlattığı beyitlerin akabinde insana geçerek tabiattaki suyun insanın huyları içindeki karşılığının ondaki hilm özelliği olduğunu, ateşin karşılığının ise ondaki gazap ve öfke duygusu olduğunu belirtmektedir²⁹.

Mevlâna ateşin yakmadığı Hristiyanları anlatırken ateşten, yani kâinattan üslubunun bilinen özelliği gereği insana geçiş yapar³⁰. Ateşi insandaki gam ve kederlere benzeterek bu kıssadaki ateşin o kişiyi yakmamasını ve Hz. İbrahim'in ateşte yanmaması mucizesinin sıradan insanların hayatındaki uzantısını yorumluyor³¹.

Arslanla av hayvanları hikâyesinde³² Mevlâna, arslanı, çalışma ve gayretin sembolü, diğer hayvanları ise cebir anlayışını benimseyen ve sebepler yönelmeyen yanlış tevekkül anlayışının sembolü olarak görmektedir. Hikâyenin âfâkî boyutundan enfûsî hakikatine geçiş yapan Mevlâna, görünüşte bir hikâye anlatmaktadır. Ama o dış dünyadan anlattığı bu hayvanların ve varlıkların gerçekteki anlamlarına ilişkin psikolojik (enfûsî) tahliller yapar. Daha sonra insan kişiliğine ilişkin çözümlmelerde bulunur³³.

Soyuttan somuta âlem tasavvurunda bulunan³⁴ Mevlâna, manevî sebeplerin maddi sebeplerden daha üstte ve daha kıymetli olduğunu vurgulamaktadır³⁵.

6) Fars Mitolojisini Kullanması

Mevlâna'nın dikkat çeken bir diğer üslubu eserlerinde Fars mitolojisine yer vermesidir. Örneğin Fars edebiyatında kullanılan simurg motifini Mevlâna da kullanmaktadır. Attâr'ın *Mantik*'ndeki kullanımı ile birlikte simurg, ruhun yetilerini ifade için kullanılan bir motiftir.

Acem mitolojisine göre, seb'a-i seyyare/yedi gezen denilen yıldızların birer görevi vardır. Örneğin Utarid, feleğin katibi; Müşteri, feleğin hakimi; Merih, feleğin celladı; Zühre, feleğin sazende ve bâzendesidir. Onun için Zühre'nin felekte çalıp çağırıldığı zannedilirdi³⁶.

Konuya, “Zühre yıldızını bile kıskandıran o eşsiz sesi, kart eşeğin sesine benzedi.”³⁷ “Can Zümrüdü Anka'sının, şu dünyaya gelmeden önceki hudutsuz uçuşlarından söz açtı.”³⁸ beyitleri örneğinde baktığımızda, Mevlâna'nın Fars kültürüne ait mitolojik inanışlarına atıfta bulunduğu görülmektedir³⁹.

7) Meyhane İmgelerini Kullanması

Ayrılık acısı ve aşk ateşi, firkat ve vuslat gibi konuları anlatmak için Mevlâna yer yer kadehten ve sarhoşluktan bahsetmektedir. Meyhane sarhoşlarının hissettikleri hâllere kıyasla vecd

²⁹ “Evlâdım, baş gözü ile değil de gönül gözü ile bakacak olursan, su gibi latif olan hilmin ve ateş gibi yakıcı olan hiddetin de Hak'tan olduğunu görürsün.” Bkz. Mevlâna, *Mesnevî*, c. I, b. 852.

³⁰ “Yahudi hükümdar ateşe dönerek dedi ki: “Ey sert huylu! Hani sen her şeyi yakardın, o huyun nerede? Niçin yakmıyorsun? Senin hassana ne oldu? Yoksa bizim talihimizden niyetin mi değişti? Sen ateşe tapanlara bile merhamet etmezken nasıl oldu da sana tapmayan (o çocuk) kurtulabildi? Ey ateş! Senin yakmak hususunda asla sabrın yoktur, acaba yakmaya mı iktidarın kalmadı? Bu, acaba bir göz bağı mıdır? Yoksa akıl tuzağı mıdır? Böyle göklere çıkmış bir alev nasıl olur da yakmaz? Seni birisi büyü mü yaptı, yoksa bu simya mıdır? Ya da senin huy değiştirmen bizim talihimizden midir? Ateş dedi ki: “Ben hep o ateşim, içeri gir de yakıcılığımın ne olduğunu gör! Benim ne tabiatım, ne unsurum değişti. Ben Hakk'ın (kudret) kılıcıyım! O'nun izniyle keserim. Türkmen çadırları kapısında köpek, misafir olarak gelene yaltaklanır. Fakat çadırın yanına bir yabancı uğrarsa onu gören bütün köpekler arslan kesilir. Ben bendelikte köpekten aşağı değilim; Allah da kudret ve kuvvette Türkmen'den aşağı kalmaz. Eğer tabiatının ateşi seni meyus ediyorsa, onun yakışı din sultanının emriyledir. Eğer tabiatının ateşi sana sevinç veriyorsa, bu sevinci de sana din sultanı vermiştir.” Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 823-835.

³¹ Kadir Özköse, *Hak-Bâtıl Mücadelesi*, İstanbul 2019, s. 214.

³² Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 907-999.

³³ Kadir Özköse, *Nefis Terbiyesi*, İstanbul 2019, s. 76

³⁴ “Peygamberlere yol gösteren hakiki manevî sebepler ise, bu zahirî sebeplerden çok üstündür. Bu sebebi iş görür hale getiren, o sebeptir. Bazen de o hakikî sebep, zahirî sebebi iş gördürmez hale sokar. Bu zahirî sebeplere akıllar mahremdir. Hakiki sebeplerin mahremi ise peygamberlerdir.” Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 844-846.

³⁵ Özköse, *Hak-Bâtıl Mücadelesi*, s. 221.

³⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, IV, s. 1021.

³⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 2077.

³⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 1441.

³⁹ Özköse, *Mürîd ve Mürşid İlişkisi*, s. 55; *Tövbekâr Kulun Hâli*, İstanbul 2019, s. 180.

hallerinin sunumunu gerçekleştirmektedir⁴⁰. Bu konuda kendisinden önceki Senâî'nin metodunu takip etmektedir. Mevlâna'nın böyle bir anlatım metodunu tercih etmesinin üç sebebi vardır:

1. O gün Fars şiirinde Senai ile başlayıp Attar ile devam eden bir geleneğin mevcut olması.
2. Sûfinin hissettiği bu hâllerle bu tür hâller arasında içtenlik açısından bir paralelliğin olması.
3. Anlatımı zor olan soyut bir zirve deneyimi halkın anlayabileceği düzeydeki bir somutlukla mukayese ederek anlayışı kolaylaştırma gayesi⁴¹.

8) Ele Alınan Konulara Özgün Yaklaşım

Mevlâna konuları ele alırken, hiçbir görüşü mutlak olarak reddetmez⁴². Mevlâna, görüş ve fikirleri dikkate alır, onlardan istifade etmeye çalışır, kendi bakış açısına göre onları değişik yönlerde, olumlu veya olumsuz bir kullanıma tabi tutar⁴³.

Naz makamına uygun yakarışlarına sıklıkla rastladığımız beyitlerde Mevlâna, Allah'a karşı cüretkâr ifadeler kullandığını görmekteyiz. “*Bu kulun ayrılığı, ayrılığa düşmesi, onun günahından, onun kötü kul oluşundan ise, kötüye karşı kötülük edersen, aramızda ne fark kalır?*”⁴⁴ diyen Mevlâna, biz kendi kötülüğümüzden senden ayrı düşmüş olsak bile senin de bize kötülükle mukabelede bulunman hiç mümkün olur mu? Söylemiyle adeta Allah'ı sorgulamaktadır⁴⁵.

Vahdet sırlarını vermede kontrollü hareket etmesi

Ele aldığı konulara yaklaşım tarzlarından biri de vahdet sırlarını vermede kontrollü hareket etmesidir. “*Selin önünü kes. Yoksa o coşunca bağ bahçe her taraf viran olur.*”⁴⁶ söylemiyle köpürüp taşmak istidadındaki sellere set çekmekten daha hayırlı bir tedbirin olmayacağından bahsetmektedir. Kişi böylesi bir seddi çekmez ve bendini muhkem tutmazsa o taşkın selin cihanı harap ve rüsva kılacağından korkmaktadır.

Âşık ve mâşuk gibi fenâ halinin anlatımında geldiği noktada bahsin derinleştiğinden bahseden Mevlâna, devam edildiği takdirde konunun yanlış anlamalara yol açacağını söyler. Yanlış anlaşılma korkusu ile kendisine hatırlatmada bulunarak “*seli bağla*” demektedir. Sel gibi taşkınlığa yol açacak gönül coşkunluğunun kontrol altına alınmasını önermektedir. Dolayısıyla kişi vahdet sırlarını vermekte hududu aşmamalıdır. Kendini kaybediş hallerinin sezildiği durumlarda aklın ölçülerine geri dönülmesini ve akıl ve idrak çerçevesinde ayakları yere basar hale dönülmesi gerektiğine dikkat çeker⁴⁷.

Maşuk-ı Hakikiye Teveccüh Edip Münacat ve Hitapta Bulunması

Mesnevi'de konular arasında sürekli geçiş söz konusudur. Bu geçişler arasında söz aşka gelecek olsa aşkın mazharı olarak Mevlâna'da aşk galebe çalar. Bu aşk ile cezbeyle gelen Mevlâna, maşuk-ı hakikiye teveccüh eder, O'na münacat ve hitapta bulunur⁴⁸. Şöyle ki:

“*Ey güzel yüzlü, o güzel yüzünün zekâtını ver. Paramparça olan canın hikâyesini anlat...*”⁴⁹

Bahsedilen Soyut Konuların Anlaşılır Kılınması İçin Çoğunlukla Müşahhas Örnekler Verilmesi

Eşlerin uyumlu olması gereğini anlatırken verdiği örnekler gibi, soyut konuların anlaşılır kılınması için çoğunlukla müşahhas örnekler vermektedir. Eşlerin birbirine benzemesini o şu müşahhas anlatımla dikkatlere sunmaktadır:

⁴⁰ “*Nasıl anlatayım? İçime yine hasret ateşi düştü. Gönül tuttu. Ayrılık arslanı kükredi ve kan dökmeye başladı. Hakk âşıkları, aslında ayrılık ateşiyle mesttirler, üzgündürler. Onlar, ellerine kadeh alıp sarhoş olurlarsa ne hale gelirler? Manevî zevkinin, neşesinin anlatılmasına imkân bulunmayan mest arslan, yani ilâhî aşk ile kendinden geçmiş, kendi benliğinden kurtulmuş kâmil insan, şu yeryüzüne, enine boyuna serilmiş çayırılığa, gülzâr-ı vahdete gelince büsbütün mest olur.*” Bk. Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1724-1726.

⁴¹ Özköse, *Can Kuşu*, s. 182.

⁴² Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1465-1478

⁴³ Özköse, *Mürîd ve Mürşid İlişkisi*, s. 90.

⁴⁴ Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1564.

⁴⁵ Özköse, *Can Kuşu*, s. 35.

⁴⁶ Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1743.

⁴⁷ Ken'an Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul 2000, s. 245.

⁴⁸ Özköse, *Can Kuşu*, s. 254.

⁴⁹ Mevlâna, Mesnevî, I, b. 1795.

“*Sen, bizim eşimizsin; eş olan kişinin, eşinin huyu ile huyulanması gerek ki işler, yolunda gitsin. Eşlerin birbirine benzemesi gerek, ayakkabı ve mest gibi çift olan şeylere bak da bunu anla. Ayakkabının bir teki, ayağa dar gelince, öbürü de senin işine yaramaz. Bir kapının iki kanadından birinin büyük, öbürünün küçük olduğunu gördün mü? Ormandaki arslana, bir kurdun eş olduğu görülmüş müdür? Biri boş, diğeri malla dolu iki çuval devenin sırtında muvazenede duramaz.*”⁵⁰

9) Kafiye Endişesi İle Şiir Söylemekten Kaçınması

“*Onun aşkıyla söylediğim Mesnevî beyitlerinin düzgün ve kafiye olmasını düşünüyorum. Sevgilim ise, bana; ‘Benim yüzümden başka bir şey düşünme’ diyor. Ey benim kafiye düşünenim, benim karşımda hoşça otur, sen benim için devlet ve saadet kafiyesisin.*”⁵¹

Mevlâna’ya şiirlerini ve yapıtlarını, sanat için değil hakikate tercüman olmak ve halkın istifadesini gerçekleştirmek için ortaya koymuştur. Duygularını dönemin şiir kalıpları içerisinde ve mesnevi formatında yansıtmaya çalışan Mevlâna, şiir ve gazellerinde sıklıkla kafiye düzenine uymaktan sıkıldığını ifade etmektedir. Kafiye ve vezin endişesinin kendisinde Hak’ı düşünmeye engel oluşturduğunu söyler. Yar-ı men bana didar-ı menden başka bir şey düşündürmüyor söylemiyle Hak’tan öte hiçbir derdinin olmadığını belirtmektedir. Şairlik ve sanatkârlık iddiasında olmadığını söyleyen Mevlâna, hakikat iştihakını ortaya koymakta ve irfanî duyguları dile getirmektedir. Maksadı şairlik, sanatkârlık ve dahilik olmayan Mevlâna şairlik yönüyle değil sûfî kimliği ile tanınmak istediğini belirtmektedir. Mevlâna’nın *Mesnevisi* bir tür âsâr-ı ilham mecmuası ve maarif-i ilahiye külliya’dır. Mesnevi’nin bir tür vahdet dükkânı, irfan mağazası ve tevhit çarşısı olduğundan bahseden Mevlâna’ya göre şiir kendisinden övünülerek bahsedilecek bir şey değildir. Kendisindeki fen ve sanatın şairlerdeki edebiyat sanatından başka bir şey olduğunu söylemektedir. Harflerin ve ibarelerin iç dünyasındaki manaları ifade edemediğini söyler. Mevlâna’ya göre sikke vurulmamış bir altın külçesinin kıymetinden bir şey kaybetmeyeceği gibi, Mesnevi’nin bazı beyit ve mısralarında edebiyat kuralları ile sıkı sıkıya bağlı olmayan bir durumun gerçekleşmesi, onun manevî kıymetini hiçbir zaman eksiltmez. Bütün düşünce ve fikirlerini, hatta tüm varlığını âşık olduğu Rabbini müşahade ve idrak etmeye hasreden Mevlâna, şiir kaideleri ile meşgul olmamış, orijinal bir şiir ortaya koyayım diye ham bir hayale kapılmamıştır⁵². Kendisi de bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “*Benim indimde şiir nedir ki ondan iftiharla bahsedeyim? Bendeki fen, şairlerin edebî eserlerinden başka bir şeydir.*”⁵³

10) Üslûb-ı Hakîm

Mevlâna’nın kendi ahvalinden dem vurarak veya kendini hedef tahtasına koyarak aslında kendinden çok birtakım iddia sahiplerine tepki göstermektedir. Bu durumu kendi şahsına isnat etmesi ise üslûb-ı hakîm prensibi gereğidir. Bu üslûp gereğince gönül erbabı, “*Şöyle veya böyle yapıyorsunuz, bunu öyle yapmalısınız*” diyecek yerde, “*Şöyle veya böyle yapıyorum, yapmamalıyım*” şeklinde kusuru kendi nefislerine isnat ederler. Bundan maksatla muhatapı kırmamak ve nasihat edilen kişileri incitmemektir⁵⁴. Mevlâna da şu beyitlerinde aynı ifade tarzını benimsemiştir:

“*Ben rızasını istedim. Sevgiliyse istigna rengini bahane etti. Dedim: ‘Akıl ve can hayretle gark oldu.’ ‘Var git, bana efsane okuma’ dedi. Ben: ‘Senin düşüncen nedir? Sevgiliyi gözün nasıl gördü? Bilmiyorum.’*”⁵⁵

11) Naz Makamına Uygun İfadeler Kullanması

Vecde kapılan, ilahi coşkuya eren ve yaşadığı manevî hallerde iştihaya bürünen Mevlâna, kimi zaman sıradan insanlar gibi Allah’a karşı cüretkâr sözler söylemeye başlar. Aslında haddi aşan sözler zannedilen bu yaklaşımlar, onun naz makamında sarf ettiği ifadelerdir. Allah’a hitaben “*sen de istikamet sahibi ol, doğruluktan ayrılma*” dediği şu beyit de bunun bir örneğidir:

“*Gönlüm, ondan incindim diye söyleniyor, bense gönlün bu zavallı ikiyüzlülüğüne gülüp duruyorum. Doğruluktan ayrılma, ey doğruların kendisiyle övündükleri aziz varlık!*”⁵⁶

⁵⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 2308-2312.

⁵¹ Mevlâna, *Mesnevî*, I, b. 1727-1728.

⁵² Özköse, *Can Kuşu*, s. 183-185.

⁵³ Tâhirî’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, III, s. 873.

⁵⁴ Tâhirî’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, III, s. 887.

⁵⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), I, b. 1752-1754.

⁵⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), I, b. 1782-1783.

Coşkun bir sûfi edasıyla Hak ile bu şekilde konuşan Mevlâna, sonunda dilinden dökülen ve haddi aşan sözlerinden dolayı tövbe eder, takip eden şu beyitte verilen bu örnekten geri döner:

“*Sen, mânâ âleminin başköşesisin; ben ise, senin kapının eşiğiyim. Mânâ âleminin başköşesi ve eşiği nedir? Sevgilimizin olduğu yerde ben ve biz nasıl olur?*”⁵⁷

Mevlâna'nın Allah'a karşı böylesi yakarışları, son derece içten olup ancak lafızlara yansıyan yönüyle anlaşılmaktadır. Zaten kendisi de hemen akabindeki bu beytinde bu ifadelerinden dolayı Allah'tan istiğfar dilemektedir.

Sonuç

Bildirimizin başında belirttiğimiz İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî üslûbundan farklı bir seyir izleyen Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, kendine özgü bir yaklaşım sergilemiştir. İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine Mevlâna'nın yakınlık duyması bir vakıadır. Her iki sûfi de yaşadıkları vahdet tecrübesinden bahsetmektedir. Yaşanan tecrübenin ortak olması her iki sûfi arasında benzer yaklaşımların serdedilmesine yol açmıştır. Sûfiler arasında kabul gören bir ifadeyle ehlullahın dili birdir. İbnü'l-Arabî'nin takipçisi durumunda bulunan Sadreddin-i Konevî ile Mevlâna'nın yakınlığı bu gerçeğin bir ifadesidir. Ancak bu yakınlık meşrep, üslup ve muhatapları bakımından aynıleşmesi anlamında değildir. Mevlâna fikirlerinde İbnü'l-Arabî'den Hakîm Senâî ve Feriduddîn-i Attâr'ın tasavvufî zevkine daha yakın ve daha çok onlardan etkilenmiştir⁵⁸. İbnü'l-Arabî ve takipçisi Konevî tasavvufî tecrübeyi sistematik bir tarzda isimlendirip terimleştirirken. Mevlâna tasavvufî tecrübenin telaffuzu ve ifadesinden çok sûfi tecrübenin daha çok kendi yapısını gündeme getirmektedir. Tasavvufî tecrübeyi ıstılaha büründürme çabasından çok tasavvufî tecrübenin insan ve âlemdeki tezahürleri üzerinde durmuş, duygu, coşku ve tecrübeyi daima ön plana çıkarmıştır. Bu gerçeklikten dolayı İbnü'l-Arabî daha çok arifler sultanı ve arifler kutbu gibi tanımlamalarla anılırken Mevlâna kutbu'l-âşîkîn olarak yâd edilmiştir. Çünkü Mevlâna'nın eserleri bir arifin terennümlerinden ziyade bir âşîğın terennümü ve coşku seli mahiyetindedir. Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde temkin ve tespit boyutları öne çıkarken Mevlâna'nın eserlerinde telvin, sekr, heyecan ve coşku baskın bir eğilim olarak dikkat çekmektedir⁵⁹. İbnü'l-Arabî tasavvufî tecrübeyi daha çok kevnî ve vücûdî/ontolojik boyutta izah ederken, Mevlâna ise daha çok psikolojik, sosyolojik ve ahlâkî/etik boyutta konuyu ele almaktadır⁶⁰. İbnü'l-Arabî'ye oranla Mevlâna, toplumla daha yakın ilişkide içerisinde olmuştur. Bu da Mesnevî'nin üslûbuna ve içeriğine yansımıştır. Mesnevî'de ahlâkî konulara teşvik öncelikli konumdur. İnsanın zaafı, ihtirasları, toplumda görülen entrikalar, kısaca insanın psikolojik ve manevî hastalıklarına ilişkin anlatımlar ve çözüm yolları daha önceliklidir. Çünkü o daha çok bu tür konularla yüz yüze gelmiştir. Mevlâna, döneminin tedarik edilen ilimlerinde yüksek eğitim almış biri olmasına rağmen, halkı eğitmek için yer yer onların seviyesine inmiş, onların dünyasından verdiği örneklerle onları konunun içine çekmiş ve oradan da mesajlarını vermiştir. Bunu yaparken de terimsel izahlar ve entelektüel dil yerine hayatın içinden örneklere ve anlatımlara yer vermiştir.

İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde ise, insanın ahlâkî özelliklerine ve ihtiraslarına kısmen yer verilmiş olmasına rağmen öncelikli olan konu varlık düşüncesidir. Felsefî ve kelâmî düşünce geleneğinde mevzu edinilen varlık düşüncesine İbnü'l-Arabî sûfi bakış açısıyla açıklamalar getirmiştir. Dolayısıyla daha eğitilmiş insanlara hitâb eden terimsel izahlarla konular açıklanmıştır. Mevlâna'nın dostu ve İbnü'l-Arabî'nin en önemli takipçisi olan Sadreddin Konevî ile Mevlâna arasında geçen bir diyalog, bu hususu tipik şekilde bizlere hatırlatmaktadır. Mevlâna'nın müritlerinden birisi, Konevî'ye bir soru sorar. Ancak Konevî'nin açıklamalarından pek bir şey anlamaz ve aynı soruyu Mevlâna'ya sorar. Mevlâna gündelik hayattan herkesin anlayabileceği örnekler vererek konuyu basit bir şekilde anlatınca, Sadreddin Konevî ile Mevlâna arasında şu diyalog geçer. “*Bu kadar karmaşık ve soyut konuları nasıl böyle basit bir dille ifade edebiliyorsun.*” Mevlâna'nın cevabı şöyle olur: “*Böylesine basit fikirleri nasıl bu kadar karmaşık hale sokabiliyorsunuz!*” Mevlâna ile yakın dostluğu ve ilişkisi bilinen Sadreddin Konevî ile aralarında geçtiği nakledilen bu diyalogun mefhumu, Mevlâna ve İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki üslûba da teşmil edilebilir.

⁵⁷ Mevlâna, Mesnevî, (çev. Veled İzbudak), I, b. 1784.

⁵⁸ Küçük, *İnsan-ı Kâmil*, s. 349.

⁵⁹ Küçük, *İnsan-ı Kâmil*, s. 346.

⁶⁰ Küçük, *İnsan-ı Kâmil*, s. 347.

Kaynakça

- DEMİRLİ, Ekrem, *Tasavvufun Altın Çağı Konevî ve Takipçileri*, Sûfî Kitap, İstanbul 2015.
- KONUK, A. Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- KÜÇÜK, Osman Nuri, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak haz. Abdülbaki Gölpınarlı), MEB Yayınları, Ankara 1998.
- ÖZKÖSE, Kadir, *Can Kuşu*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2019.
- ÖZKÖSE, Kadir, *Fakr Saltanatı*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2019.
- ÖZKÖSE, Kadir, *Hak-Bâtıl Mücadelesi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2019.
- ÖZKÖSE, Kadir, *Mürîd ve Mürşid İlişkisi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2019.
- ÖZKÖSE, Kadir, *Neşis Terbiyesi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2019.
- ÖZKÖSE, Kadir, *Tövbekâr Kulun Hâli*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2019.
- RİFAÎ, Ken'an, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, Kubbealtı Neşriyatı, (2.Baskı), İstanbul 2000.
- Tâhiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Selâm Yayınları, Konya 1963.